

Αγαθοκλής Αζέλης

«Ανήκω τόσο στον προνεωτερικό, όσο και στον νεωτερικό πολιτισμό»

Στην αρχή του βιβλίου και συγκεκριμένα στην αφιέρωση, ανάμεσα σε άλλα, προτάσσετε και την αξία της γνώσης, λέγοντας συγκεκριμένα «...για να γνωρίζουν ό,τι δεν γίνεται να θυμούνται». Πού ακριβώς εστιάζει αυτή σας η δήλωση;

Κύριε Δανιήλ με χαροποιεί ιδιαίτερος που εστιάσατε στην αφιέρωση, καθώς ο ίδιος θεωρώ την αφιέρωση και το μότο στοιχείο της ταυτότητας ενός βιβλίου, τα οποία πλαισιώνουν τη συγγραφή και συνακολουθώς την ανάγνωση. Θα ξεκινήσω από το πρώτο σκέλος της αφιέρωσης, το οποίο δημιουργεί το βάθρο για να στηθεί το δεύτερο στο οποίο αναφέρεστε. Το πρώτο λοιπόν αναφέρεται στη «μοιρασμένη μνήμη», δηλαδή στη βιωματική σχέση με τα γεγονότα, με την πραγματικότητα, μια

προνομιακή αδιαμεσολάβητη σχέση, την οποία μόνο ένας περιορισμένος αριθμός ανθρώπων μπορεί να διαθέτει. Έτσι εναπόκειται στη γνώση, όπως εύστοχα επισημαίνετε, να διαμεσολαβήσει στις μελλοντικές γενιές όσα αδυνατεί να τους διασφαλίσει η προσωπική και συλλογική μνήμη. Ως εκ τούτου κάθε βιβλίο, μέσω της γνώσης που παρέχει, επιχειρεί να καλύψει το κενό που δημιουργεί η απουσία μνήμης, λειτουργεί κατά κάποιον τρόπο ως διαμεσολαβημένη, έμμεση μνήμη, η οποία μέσω της ανάγνωσης μετασχηματίζεται σε μνήμη. Διότι σε ποιον βαθμό μπορούμε να διακρίνουμε τα όρια ανάμεσα σε όσα γνωρίζουμε βιωματικά και σε όσα προσλάβουμε μέσω αφηγήσεων, αναγνωσμάτων ή γενικότερα έργων τέχνης; Εν τέλει λοιπόν η δήλωσή μου εστιάζει στη μεγάλη αξία του βιβλίου ως κιβωτού της μνήμης της εκάστοτε γενιάς και της ανάγνωσης ως βασικού μέσου διαμόρφωσης της προσωπικότητας και της ταυτότητας ενός ανθρώπου.

«...στις σύντομες ιστορίες του βιβλίου διασταυρώνεται η φόρμα που υπαγορεύει το θέμα με τη δική μου ιδιοσυγκρασία...»

Τι είναι εκείνο που σας ώθησε στη συγγραφή ενός τόσο πολυεπίπεδου σε μνήμες και συναισθήματα, βιβλίου;

Ίσως ακουστεί παράδοξο, όμως ως προς την προέλευση είμαι ένας προνεωτερικός άνθρωπος, τον οποίο η συγκυρία τον έφερε να γεννηθεί σε μια αρχαϊκή κοινωνία και μάλιστα σε οικογένεια της κατώτατης κοινωνικής τάξης. Η ταχύτητα με την οποία μετασχηματίστηκε αυτή η κοινωνία στις μέρες μου δημιουργούσε την αίσθηση ενός συναισθηματικού στροβιλισμού που προκαλούσε ίλιγγο, τον ίλιγγο ενός ταξιδιού απελπισίας προς την αστικοποίηση και την ένταξη σε μια σχέση «κανονικότητας» με το περιβάλλον, στο οποίο πριν κυριαρχούσε η σχέση ακραίων ταξικών διακρίσεων, συμβολικών αλλά και οικονομικών, πολιτισμικών, μορφωτικών και βεβαίως κύρους. Η δική μου γενιά που γεννήθηκε στις εσχαιές του ορεινού όγκου της Πίνδου, και ειδικότερα τα μέλη της που πέρασαν την παιδική τους ηλικία σε απόλυτη ένδεια σε μια αυταρχική μικροκοινωνία, βίωσε μεγάλες αλλαγές. Χάρη όμως στην αγωνιστική διάθεση των ακούραστων ενηλίκων, οι οποίοι όπως χαρακτηριστικά έλεγε η μάνα μου, «μόνο από μωλόπετρες δεν με πέρασαν για να με αλέσουν», βίωσαν μικρότερη ή μεγαλύτερη κοινωνική κινητικότητα εκτός από τις πολύ μεγάλες αλλαγές στο πολιτισμικό παράδειγμα. Τα πάντα άλλαξαν μέσα σε έναν αιώνα περίπου, ακόμα και η ομιλούμενη γλώσσα. Προσωπικά, γεννήθηκα περίπου στη μέση αυτών των ριζικών αλλαγών και ανήκω τόσο στον προνεωτερικό, όπως προείπα, όσο και στον νεωτερικό πολιτισμό. Συνάμα έτυχε να σπουδάσω Ιστορία και εκπαιδεύτηκα να

παρατηρώ συστηματικά την εξέλιξη των ανθρώπινων κοινωνιών μέσα στον χρόνο, η οποία συνάντησε την εκ των πραγμάτων βιωματική παρατήρηση των μεγάλων αλλαγών, για την οποία ίσως είχα μια προδιάθεση ή ιδιαίτερη ευαισθησία. Φτάνοντας τώρα στην ώριμη φάση της ζωής μου, με μεγάλα παιδιά, τα οποία δεν γνωρίζουν επαρκώς για τη ζωή και τον πολιτισμό των προγόνων τους, ενώ έχουν επαφή με τα πατρογονικά εδάφη, συνάμα δεν γνωρίζουν τη γλώσσα των προπατόρων τους, ενώ θα χρειάζονταν διερμηνέα για να συνομιλήσουν με την προγιαγιά τους, όχι προγιαγιά αλλοδαπή από μεικτό γάμο, αλλά προγιαγιά Ελληνίδα πολίτη, αισθάνθηκα την ανάγκη να επιχειρήσω να καταγράψω σε αυτές τις σύντομες ιστορίες κυρίως το πνεύμα μιας εποχής που σε μεγάλο βαθμό χάθηκε και αισθάνομαι ότι θα χαθεί οριστικά μαζί μου, το πνεύμα και τα συναισθήματα, πράγματα δηλαδή που δύσκολα μπορεί να συλλάβει και να αρθρώσει η ακαδημαϊκή ιστοριογραφία, ενώ είναι πιο πρόσφορη η λογοτεχνία, η οποία προσφέρει περισσότερα μέσα και επιτρέπει περισσότερες εναλλακτικές διαδρομές.

«...οι άνθρωποι της προηγούμενης γενιάς είχαν αντιμετωπίσει ακραία βιώματα και συνθήκες, που τους κατέστησαν περισσότερο υπομονετικούς και ανθεκτικούς στις δυσκολίες και τις κακουχίες. Στην ομιχλώδη για μεγάλο μέρος του έτους ορεινή ύπαιθρο, όπως ίσως την έχουν γνωρίσει κάποιοι αναγνώστες μας από τον Αγγελόπουλο, με καιρικές και περιβαλλοντικές συνθήκες που μπορεί να γίνουν φονικές, οι άνθρωποι βρίσκονται πιο κοντά στον κύκλο της ζωής από ό,τι ο σύγχρονος αστικός πληθυσμός που γεννά στα μαιευτήρια και θρηνεί τους νεκρούς συνοπτικά στους ειδικούς θαλάμους των πελώριων κοιμητηρίων...»

Μπροστά σ' αυτόν τον χείμαρρο πληροφοριών, όμως, κάθε ιστορίας, που ανοίγει και κλείνει μέσα σε δύο σελίδες, έχω την ασφαλή αίσθηση πως το συναίσθημα θεριεύει. Αυτές, λοιπόν, οι πυκνής υφής καλοδουλεμένες ιστορίες, πόσο παιδεψαν τη λογοτεχνική σας προσωπικότητα;

Εν πρώτοις, κατά τη γνώμη μου, το περιεχόμενο ενός λογοτεχνικού έργου εκμαιεύει από τον συγγραφέα του συγκεκριμένη εκφραστική φόρμα. Έτσι λοιπόν η αναφορά σε έναν άκρως λιτό, δωρικό θα τον χαρακτηρίζα καταχρηστικά, πολιτισμό, απαίτησε κατά κάποιον τρόπο από μένα τη μικρή φόρμα του διηγήματος μπονσάι με ελεγειακή ατμόσφαιρα. Αυτή η φόρμα από πλευράς πυκνότητας συγγενεύει σε έναν βαθμό με την ποίηση, στην οποία οι σιωπές διαδραματίζουν έναν σοβαρό ρόλο, ενώ συνάμα

έχω μεγαλύτερη εμπειρία σε αυτήν. Από την άλλη, αν εξαιρέσουμε τον ρόλο μου ως δασκάλου, χαρακτηρίζομαι ο ίδιος από μια λιτότητα λόγου στις υπόλοιπες εκφάνσεις της ζωής μου. Επομένως στις σύντομες ιστορίες του βιβλίου διασταυρώνεται η φόρμα που υπαγορεύει το θέμα με τη δική μου ιδιοσυγκρασία, ως εκ τούτου δεν με παίδεψε ιδιαίτερα η διατύπωση. Αν κάτι με παίδεψε έντονα, αυτό ήταν ο χείμαρρος των συναισθημάτων που εμφανίστηκε όταν πορευόμουν τη δική μου νέκρια, για να προσκαλέσω τους «κεκοιμημένους» μου να επιβιβαστούν στις ιστορίες μου και συνάμα επέστρεφα σε μια νεότητα όχι αποκλειστικά, όμως αρκετά σκοτεινή και ομιχλώδη.

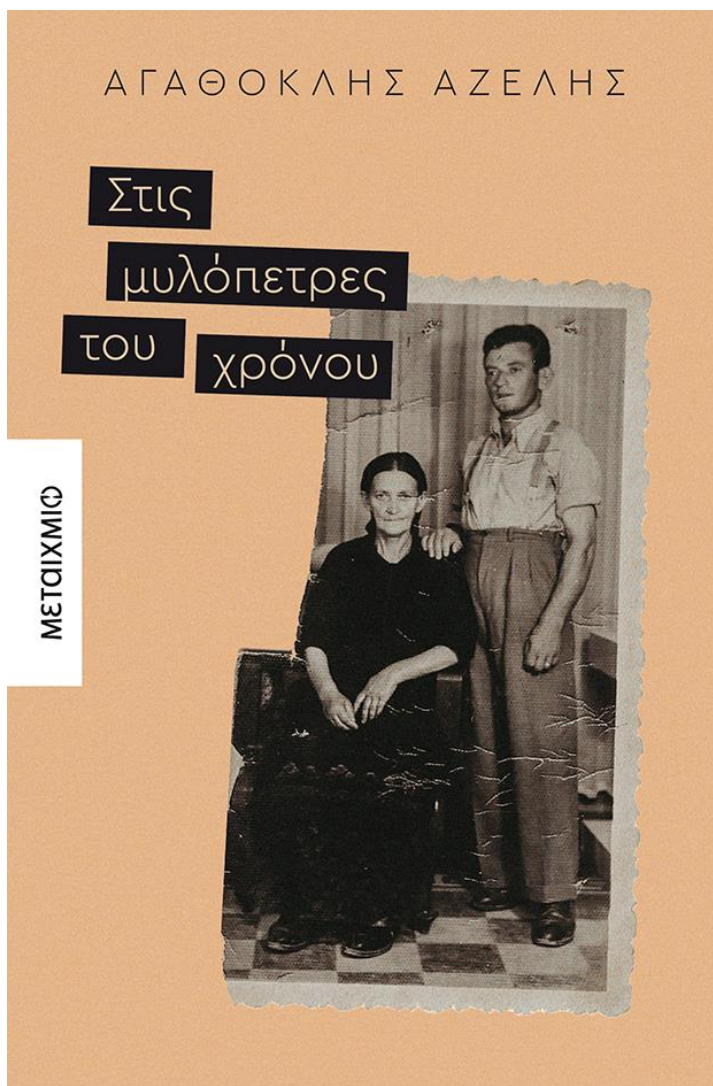
Το άχθος της απώλειας στην ιστορία «Ο τελευταίος Κόλας» εντυπωσιάζει. Μπροστά στην ταπεινότητα αυτής της ηρωίδας, που ενέχει όμως σημαντικό μερίδιο μεγαλείου ψυχής, πώς ενδεχομένως εστιάζει ο σύγχρονος άνθρωπος;

Το άχθος της απώλειας, όπως εύστοχα το διατυπώνετε, διαβάζοντας κι ανάμεσα στις γραμμές, είναι ακραίο, καθώς πρόκειται για απώλεια τέκνου, και ακραίο είναι σε κάθε εποχή, προνεωτερική και νεωτερική. Φρονώ ότι η διαχείριση ενός τέτοιου πένθους καθορίζεται από τη νοοτροπία της εποχής και της περιρρέουσας ατμόσφαιρας αφενός και από την προσωπικότητα του κάθε ανθρώπου αφετέρου, οπότε το αποτέλεσμα προκύπτει από τον συνδυασμό των ανωτέρω παραγόντων. Δεν θα ήθελα να εξιδανικεύσω το παρελθόν ούτε να δαιμονοποιήσω το παρόν, όμως θεωρώ ότι οι άνθρωποι της προηγούμενης γενιάς είχαν αντιμετωπίσει ακραία βιώματα και συνθήκες, που τους κατέστησαν περισσότερο υπομονετικούς και ανθεκτικούς στις δυσκολίες και τις κακουχίες. Στην ομιχλώδη για μεγάλο μέρος του έτους ορεινή ύπαιθρο, όπως ίσως την έχουν γνωρίσει κάποιοι αναγνώστες μας από τον Αγγελόπουλο, με καιρικές και περιβαλλοντικές συνθήκες που μπορεί να γίνουν φονικές, οι άνθρωποι βρίσκονται πιο κοντά στον κύκλο της ζωής από ό,τι ο σύγχρονος αστικός πληθυσμός που γεννά στα μαιευτήρια και θρηνεί τους νεκρούς συνοπτικά στους ειδικούς θαλάμους των πελώριων κοιμητηρίων. Ίσως μάλιστα αυτός ο σύγχρονος αστικός πληθυσμός έχει καταληφθεί, λόγω της τεχνολογίας και των ευκολιών που διαθέτει, από μια εύθραυστη αλαζονεία, η οποία του προσφέρει την ψευδαίσθηση του άφθαρτου, ψευδαίσθηση η οποία σχεδόν πάντα καταρρέει με κρότο.

«Ο τόπος είναι αλλιώτικος πια. Οι άνθρωποι δύσπιστοι» αναφέρετε με αφορμή ένα περιστατικό. Θα ήθελα την τοποθέτησή σας επ' αυτού.

Το περιστατικό σχετίζεται με μια παγανιστική αντίληψη της Πίνδου, σύμφωνα με την οποία, όταν πέθαιναν τα αρσενικά τέκνα μιας οικογένειας, τα οποία θεωρούνταν ανώτερης αξίας από τα θηλυκά, για ευνόητους κοινωνικοοικονομικούς λόγους, αυτή έπρεπε να ακολουθήσει ένα τελετουργικό εξαπάτησης του χάρου και τον εξορισμό

του με μεταφυσικές δυνάμεις. Έτσι λοιπόν καταρχάς έπρεπε να ανακοινωθεί ότι το νεογνό ήταν θηλυκό, οπότε ο χάρος να μην επιδείξει ιδιαίτερο ζήλο. Ακολούθως έπρεπε το συντομότερο δυνατόν να γίνει αξιμέρωτα αεροβάπτισμα με πολύ συγκεκριμένες τελετουργικές ενέργειες που παρουσιάζονται στο διήγημα. Η τήρηση του τελετουργικού θα εξασφάλιζε στο νεογνό την προστασία από τον θάνατο και μια καλή τύχη, ενώ θα ευλογούσε και τον ανάδοχο. Ο παντογνώστης αφηγητής του διηγήματος, στην κατακλείδα της αφήγησης αναγνωρίζοντας το παράδοξο του περιστατικού για τη χρονική βαθμίδα της ανάγνωσης γράφει τις δύο προτάσεις της ερώτησης: «Ο τόπος είναι αλλιώτικος πια. Οι άνθρωποι δύσπιστοι», γνωρίζοντας ως παντογνώστης την αλλαγή των αντιλήψεων με τον εκσυγχρονισμό της κοινωνίας αναφοράς. Με αυτόν τον τρόπο ίσως επιθυμεί να διασφαλίσει την αληθοφάνεια της ιστορίας, συνάμα όμως να επισημάνει σε απότομο χρόνο το χάσμα ανάμεσα στην προνεωτερική και τη σύγχρονη κοινωνία του ορεινού όγκου, χάσμα το οποίο η αφήγηση επιχειρεί, με αβέβαιη έκβαση, να γεφυρώσει. Λέω ίσως, διότι οι ήρωες κατά τη γνώμη μου δεν αποτελούν κατασκευάσμα του συγγραφέα, άθυρμα στα χέρια του, αλλά αποκτούν δική τους ζωή και φωνή στην αφήγηση, αυτονομούνται και καλούν τον συγγραφέα να τα ακολουθήσει αφηγηματικά.

Ποιο στάδιο, κατά τη συγγραφή, εντοπίζετε ως το πιο σημαντικό που οριοθετεί το άρτιο αποτέλεσμα της τελικής μορφής του βιβλίου;

Αναρωτιέμαι συχνά, καθώς μάλιστα διδάσκω λογοτεχνία σε εφήβους, πώς μπορεί να οριστεί και να προσδιοριστεί η έννοια «άρτιο αποτέλεσμα της τελικής μορφής» ενός βιβλίου. Με κριτήριο τον κανόνα της εποχής της συγγραφής; Με κάποιο άλλο; Πώς δικαιολογείται η αλλαγή παραδείγματος στη λογοτεχνία με την πάροδο του χρόνου και πώς επαναπροσδιορίζεται η αριότητα της μορφής; Δεν γνωρίζω με βεβαιότητα. Όμως έχει διαμορφωθεί μέσα μου από χρόνια η υπόθεση-εκτίμηση, ότι η μορφολογική επεξεργασία μόνο βελτιωτικές πινελιές έχει να προσθέσει. Νομίζω ότι οι δομές ενός βιβλίου, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά ποιήματα ή διηγήματα, δηλαδή μικρά σχετικά σε έκταση δημιουργήματα -δεν έχω την εμπειρία του μυθιστορήματος, της μεγάλης σύνθεσης- είναι ήδη διαμορφωμένες στην ψυχή του συγγραφέα, αν μου επιτρέπετε τη χρήση του όρου ψυχή, και κατά τη συγγραφή γίνεται η υλική προβολή τους, επενδύόμενες τον γλωσσικό κώδικα στα όρια του οποίου σκέφτεται ο συγγραφέας. Δηλαδή θα παρομοιάζα τη συγγραφή με μια γέννα, κατά την οποία το νεογνό φέρει τα χαρακτηριστικά που του προσέδωσε η μυστηριακή διαδικασία της σύλληψης και του ακηδεμόνευτου αλλά τόσο λειτουργικού πολλαπλασιασμού των κυττάρων. Με άλλα λόγια βλέπω στη συγγραφή μια διασταύρωση φυσικής και μεταφυσικής διαδικασίας.

Ένα ακόμα στοιχείο, όπου θα 'θελα να σταθώ, είναι το σημείο της γλώσσας. Οι ήρωες ως επί το πλείστον μιλούν βλάχικα, διατηρούν τις συνήθειές τους, αλλά επιζητούν είτε στις επιτάφιας επιγραφές είτε στις επίσημες αναγραφές του ονόματός τους, την ελληνική. Πού εντοπίζετε αυτή την ειδοποιό διαφορά στάσης;

Οι ήρωες είναι απλοί άνθρωποι, για τους οποίους η γλώσσα αποτελούσε αφενός στοιχείο ταυτότητας κι αφετέρου εργαλείο επικοινωνίας με τον περίγυρο, ενώ συνάμα δεν ήταν διανοούμενοι ή πολιτικοί, ώστε να προσδώσουν θεωρητικό ή ιδεολογικό περιεχόμενο. Μιλούσαν βλάχικα, και μάλιστα ντοπιολαλιά η οποία τους διαφοροποιούσε ρητώς από άλλους βλάχικους πληθυσμούς, γιατί αυτά γνώριζαν κι αυτά μιλούσε ο στενός τους περίγυρος κι αποτελούσαν στοιχείο του αυτοπροσδιορισμού τους, όπως και η ενδυμασία, η ενδογαμία, η αρχιτεκτονική τους, τα τραγούδια τους, τα έθιμά τους. Οι γυναίκες, όσες δηλαδή δεν πήγαιναν στο σχολείο, δεν ταξίδευαν και κυρίως δεν εργάζονταν στα αστικά κέντρα, δεν μάθαιναν μέχρι τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες ελληνικά ή καλά ελληνικά, γιατί δεν τα χρειάζονταν για να εξυπηρετήσουν τις καθημερινές τους ανάγκες. Αντιθέτως οι άνδρες, λόγω της σχολικής εκπαίδευσής και της κοινωνικοποίησής τους σε ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον, όπως με τη στρατιωτική θητεία και τη μετακίνησή τους για εργασία, μάθαιναν ελληνικά και ήταν δίγλωσσοι, επιλέγοντας κατά περίπτωση τη γλώσσα επικοινωνίας του περιβάλλοντος. Όποιος έχει μεγαλώσει δίγλωσσος γνωρίζει ότι η γλώσσα που χρησιμοποιεί κάθε φορά διέπεται από έναν αυτοματισμό

στην επιλογή. Στον γραπτό λόγο οι ήρωές μου χρησιμοποιούν την ελληνική γλώσσα, διότι αυτή αποτελεί το όργανο γραπτής έκφρασης και επικοινωνίας με την κρατική διοίκηση, ενώ η εκκλησιαστική γλώσσα είναι η ελληνική, η οποία χρησιμοποιείται και στις επιτάφειες επιγραφές και στα οστεοφυλάκια. Είναι κάτι αυτονόητο για αυτούς. Άλλωστε όσο προχωράει η αφήγηση στην αστικοποίηση των ηρώων, αυτή συνοδεύεται από τη σταδιακή γλωσσική (μαζί με την κοινωνική) ενσωμάτωση στην κυρίαρχη γλώσσα του περιβάλλοντος. Αυτή είναι μια γνώριμη πορεία για την αλλαγή γλωσσικού κώδικα ενός πληθυσμού, κάτι που το βλέπουμε και σε γραπτές γλώσσες, όπως π.χ. στη Ραγούζα (το σημερινό Ντουμπρόβνικ της Κροατίας), στο οποίο πριν αιώνες ο λατινόφωνος πληθυσμός της Βενετικής αποικίας έλαβε επίσημη απόφαση για την αντικατάσταση της επίσημης γλώσσας με την κροατική της ενδοχώρας, λόγω της μεγάλης μείωσης του λατινόφωνου πληθυσμού. Οι ήρωές μου πάντως την απόφαση την πήραν όχι *de jure* αλλά *de facto*.

«Ο σπουδαίος πεζογράφος Σωτήρης Πατατζής και η σύζυγός του Σάσα με δέχτηκαν ως νεαρό φοιτητή στο σπίτι τους, με υιοθέτησαν πνευματικά και μου γνώρισαν την ανθρωπολογική πλευρά της λογοτεχνίας...»

Επίσης, αυτό που ενδελεχώς ξεπηδά στις ιστορίες σας είναι η μέριμνα κάποιων ανθρώπων που άλλοτε παρασκηνιακά άλλοτε επί σκηνής συμβάλλουν στην καλυτέρευση της ζωής των ηρώων. Ποια πρόσωπα στη μέχρι τώρα διαδρομή σας συνέβαλαν καθοριστικά, έστω κι αν το καταλάβατε χρόνια μετά, όπως ο μικρός ήρωας στο διήγημα «Η κυρία Σύννα»;

Η μέριμνα του ανθρώπου για τον συνάνθρωπο ανήκει κατά τη γνώμη μου στις ευγενέστερες πλευρές του. Στη δική μου ζωή αρκετά πρόσωπα διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο και θα ήταν μακρύς ένας διεξοδικός κατάλογος.

Οι γονείς μου πρώτοι από όλους, εργατές στη δεύτερη φάση της ζωής τους, με αυταπάρηση μου πρόσφεραν τα μέσα για να σπουδάσω και λειτούργησαν ως θετικά πρότυπα προόδου και αγωνιστικότητας. Ειδικά η μητέρα μου, την οποία έζησα 34 χρόνια περισσότερα από τον πρόωρα θανόντα πατέρα μου, μου εμφύσησε ένα ήρεμο πείσμα και υπομονή. Οι μεγαλύτερες αδελφές μου Φυλιώ και Μαρία διαδραμάτισαν έναν διαρκή ρόλο συναισθηματικής στήριξης και καθοδήγησης στα δύσκολα της ζωής, ως διαρκή παραδείγματα αρμονικής σχέσης. Η φιλόλογός μου στο φροντιστήριο Γιώτα Βώττα με έμαθε να σκέφτομαι συστηματικά και με βοήθησε καθοριστικά να περάσω στη Φιλοσοφική Αθηνών, ενώ με έστειλε να μάθω γερμανικά στον επόμενο καθοριστικό πόλο αναφοράς στη ζωή μου, τον Στάθη Αργυροηλιόπουλο, ο οποίος μαζί με τη νεαρή τότε κόρη του Μαρία, δεν μου

πρόσφεραν απλώς τη γνώση της γερμανικής αλλά και μέθοδο σκέψης και οδοδείκτες ζωής. Ο σπουδαίος πεζογράφος Σωτήρης Πατατζής και η σύζυγός του Σάσα με δέχτηκαν ως νεαρό φοιτητή στο σπίτι τους, με υιοθέτησαν πνευματικά και μου γνώρισαν την ανθρωπολογική πλευρά της λογοτεχνίας. Ακολούθως σχέσεις ζωής, χωρίς τις οποίες θα ήμουν διαφορετικός άνθρωπος συνήψα πρώτα απ' όλα με την πανεπιστημιακή καθηγήτρια Όλγα Κατσαρδής-Hering, η οποία αποτελεί τα τελευταία 40 χρόνια ανεξάντλητη πηγή γνώσης, πληροφόρησης, και συνάμα ένα πλαίσιο ορθολογισμού κι έναν φύλακα άγγελο σε δύσκολες καταστάσεις της ζωής, ενώ με γνώρισε με τον καθοριστικότερο διαμορφωτικό παράγοντα στη ζωή μου, τον αείμνηστο καθηγητή του πανεπιστημίου της Βιέννης Gunnar Hering, ο οποίος πρόσφερε νέες, πολύτιμες διαστάσεις στη σκέψη και την παιδεία μου και την ώθηση για την εμβάθυνση στη λογοτεχνία. Ο ιστορικός Γαβριήλ Λαμπάτος, πολυμαθής προσγειωμένος φίλος και συνεργάτης επί δεκαετίες, αποτελεί συνομιλητή μου για όλα και υποστηρικτή σε κάθε εγχείρημα. Η αείμνηστη ζωγράφος, μεταφράστρια και συγγραφέας Νέλλη Ανδρικοπούλου, φίλη και μέντορας μαζί, αποτέλεσε για πολλά χρόνια πρότυπο ευρυμάθειας και ανθρωπογνωσίας και συναισθηματικής και υπαρξιακής αγωγής.

Τον καθοριστικό ρόλο στο δεύτερο μισό της μέχρι τώρα ζωής μου τον διαδραμάτισε η σύζυγός μου Ελένη Σπάχου, η οποία με μοναδική ενσυναίσθηση και δοτικότητα γνώριζε από την αρχή της γνωριμίας μας να επενεργεί δραστικά και συνάμα διακριτικά στις δικές μου αδυναμίες και δισταγμούς, πάντα υποστηρικτικά, διαμορφώνοντας έναν διαφορετικό άνθρωπο μέσα στο δεδομένο σαρκίο. Αυτό θα το χαρακτηρίζα μοναδικό δώρο ζωής.

Συμπερασματικά αρκετοί άνθρωποι διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στη ζωή μου. Οι περισσότεροι είναι άγνωστοι στο αναγνωστικό κοινό και δεν θα είχε νόημα για τρίτους η αναφορά μου σε αυτούς, αν δεν έβγαινε το συμπέρασμα ότι στη ζωή ενός ταπεινού ανθρώπου καθοριστικό ρόλο δεν διαδραματίζουν μόνο οι σημαίνουσες προσωπικότητες αλλά και άνθρωποι χαρακτηριζόμενοι από γενναιοδωρία και ενσυναίσθηση, οι οποίοι γνώριζαν τι να προσφέρουν και με ποιον τρόπο.

Μαλάσσοντας, από την άλλη, τις μνήμες της λογοτεχνικής σας πορείας, ποιες πρώτες εικόνες ξεπηδούν στη θύμησή σας;

Στις δύο τελευταίες τάξεις του Λυκείου, έχοντας μια ιδιαίτερα ευαίσθητη ιδιοσυγκρασία και αμιλλώμενος τον επιστήθιο φίλο μου Δημήτρη Καραβασίλη - εξαιρετικό εκπαιδευτικό και δεινό πεζογράφο στις μέρες μας- ο οποίος έγραφε εξαιρετικά ποιήματα, άρχισα να γράφω κι εγώ, για να δώσω διέξοδο στις εσωτερικές εντάσεις, όπως πολλοί άλλοι έφηβοι άλλωστε. Στο πανεπιστήμιο, βιώνοντας μια θύελλα εμπειριών, γνωριμιών, αναγνωσμάτων, γνώσεων και εσωτερικών μεταλλάξεων έγραφα συστηματικότερα. Έτσι σε συνεργασία με άλλους πρωτοετείς φοιτητές, όπως η Μαρώ Τριανταφύλλου, η Κατερίνα Ροβιθάκου και η Μάνια Χρίστη, οι οποίες έγραφαν πολύ ωριμότερα από μένα, «εκδώσαμε» το πρώτο μας φοιτητικό περιοδικό τιτλοφορούμενο «Σκουπόξυλο», στο οποίο δημοσίευσα για

πρώτη φορά ποιήματα. Αργότερα, με το θράσος και την άγνοια της νεότητας επισκέφθηκα γύρω στα 1983 (:) τον αείμνηστο Φίλιππο Βλάχο στο τυπογραφείο «Κείμενα», για να του δώσω ένα δακτυλόγραφο φυλλάδιο με ποιήματα, με την πρόταση της δημοσίευσης. Όταν πέρασα ξανά για να λάβω την απάντηση, ο ευγενέστατος αυτός άνθρωπος με συμβούλεψε με τον τρόπο του Ρίλκε στα γνωστά «Γράμματα» να περιμένω, να δω αν η συγγραφή είναι κάτι παραπάνω από μια νεανική παρόρμηση και να επιστρέψω εν ευθέτω χρόνω. Ακολούθησα τη συμβουλή του, η είσοδός μου στις λογοτεχνικές δημοσιεύσεις έγινε μέσω μεταφράσεων και εξέδωσα την πρώτη μου (συγκεντρωτική με κείμενα από διαφορετικές φάσεις) ποιητική συλλογή μόλις το 2008.

Λίγο πριν κλείσουμε τη συζήτησή μας θα ήθελα να μου εκμυστηρευτείτε τα βιβλία στα οποία επιστρέφετε και σας συνδέουν μ' αυτά ίσως μνήμες του παρελθόντος ή πιθανώς να κρατούν δέσμιες στιγμές της παιδικής σας –πιθανώς– ηλικίας.

Μεγάλωσα σε ένα σπίτι που δεν υπήρχε ούτε ένα βιβλίο. Το πρώτο βιβλίο που διάβασα ήταν «Τα σταφύλια της οργής» του Στάνιμπεκ και «Ο ζητιάνος» του Καρκαβίτσα, τα οποία μου δώρισε ένας οικογενειακός φίλος, φοιτητής της Φιλοσοφικής, όταν τον έκρυβε στο σπίτι μας ο πατέρας μου τις μέρες του Πολυτεχνείου. Πήγαινα στην Πέμπτη Δημοτικού. Καταλαβαίνετε τι κατευθύνσεις πήρε η σκέψη μου σε τέτοια ηλικία. Αμέσως μετά ένας φιλαναγνώστης οικοδόμος, συνάδελφος του πατέρα μου, μου έδωσε να διαβάσω Λουντέμη, λογοτέχνη ο οποίος βρήκε μεγάλη απήχηση μέσα μου, καθώς αναφερόταν σε ανθρώπους φτωχούς και καταφρονεμένους, σαν τη δική μου οικογένεια. Μετά το «Ένα παιδί μετράει τ' άστρα», το οποίο στη συνέχεια το διάβασα περισσότερες από είκοσι φορές, με τα χρήματα που μάζευα από τα κάλαντα κι από τη δουλειά ως μικροπωλητής στην κυριακάτικη «βόλτα» στο χωριό μου, αγόρασα από υπαίθριους βιβλιοπώλες όλα τα βιβλία του ίδιου συγγραφέα. Παράλληλα ανακάλυψα τη Δημοτική Βιβλιοθήκη της Καλλιθέας, η οποία τότε δεν είχε πολλά βιβλία, όμως διάβαζα συστηματικά και με συμβουλή του βιβλιοθηκάρου βιβλία από τη γνωστή εμβληματική λογοτεχνική σειρά της Εστίας (Μυριβήλης, Καραγάτσης, Πατατζής, Τερζάκης κ.ά.). Αυτά τα αναγνώσματα τα ευγνωμονώ και φυλλομετρώ ξανά κάποια από εκείνα τα βιβλία, γιατί καλλιέργησαν μέσα μου αισθητικές αναζητήσεις και γέννησαν τη σκέψη ότι θα μπορούσα να ξεφύγω από την άγνοια και τα δεσμά της κοινωνικής μου καταγωγής. Αν προχωρήσουμε πέρα από την παιδική ηλικία, έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη λογοτεχνική μου αγωγή η γνωριμία με την ποίηση του Καβάφη και του Σεφέρη (ο τελευταίος αποτέλεσε πραγματική αποκάλυψη και τον διάβαζα όπως ακούει μαγεμένος μουσική ένας άνθρωπος χωρίς μουσική παιδεία, ο οποίος όμως αισθάνεται δονήσεις από το άκουσμα). Αργότερα καθόρισαν την πορεία μου ο Ρίλκε, ο Τσέλαν, ο Γκαίτε και η γερμανόφωνη λογοτεχνία του Μεσοπολέμου. Για να μη μακρηγορώ, ο Φάουστ αποτελεί έργο αναφοράς για μένα και επιστρέφω κατά καιρούς σε αυτό -από ένα σημείο και πέρα στο πρωτότυπο-, καθώς αισθάνομαι ότι

φωτίζει κάθε φορά διαφορετικές πτυχές της ανθρώπινης κατάστασης και της ψυχής μου. Κλείνοντας, νομίζω ότι ένα σημαντικό βιβλίο μπορούμε να το διαβάσουμε αρκετές φορές στη ζωή μας και κάθε ανάγνωση, η οποία γίνεται σε διαφορετικό χρονικό πλαίσιο, έχει να μας προσφέρει διαφορετικές σκέψεις. Η μεμονωμένη ανάγνωση ενέχει έναν βεβιασμένο και περιοριστικό χαρακτήρα. Όπως το εξέφρασε ο Αυστριακός κριτικός Hermann Bahr στα τέλη του 19ου αιώνα, το κοινό έχει την απαίτηση να κατανοήσει αμέσως αυτό που η καλλιτεχνική ιδιοφυΐα επώαζε επί χρόνια μέχρι να του δώσει μορφή. Ας δώσουμε λοιπόν στο βιβλίο και σε κάθε έργο τέχνης, θα συμπλήρωνα, τον απαραίτητο χρόνο, για να μιλήσει μέσα μας, ακόμα και με τη διαδικασία της επαναλαμβανόμενης ανάγνωσης.

*Γρηγόρης Δανιήλ,
για το The Book.Gr*